

İŞGÜCÜ BİRİKİM SÜRECİ: FABRİKA İŞÇİLİĞİNİN OLUŞUMU

“The Process of Labour Force: Formation of Factory Employment”

Serkan GÜZEL*

ÖZET

Sosyal bilimcilerin temel ilgi alanları olan sanayi devrimi genelde fabrikalaşma üzerine odaklanır. Sanayi devriminden en çok etkilenen iş-güç biçimlerinden bir tanesi de çiftçilik olduğu için sosyolojik çalışmalarda çiftçi ve fabrika işçilerine yönelik bir ilgi oluşmuştur. Sanayi devriminin etkilerine bağlı olarak modern dünyada çiftçilerin iş bulmaları önemli bir problem haline gelmiştir. Sanayileşme ile birlikte çiftçilikten fabrika işçiliğine geçiş süreci Kuzeybatı Avrupa’da meydana gelen kendine özgü bir değişimdi. Teknolojik gelişmeler yalnızca tarımda makine kullanımını gerekli kılmakla kalmayıp aynı zamanda çiftçilerin tamamına yakınının işlerini kaybetmelerine de yol açmıştır. Ücret karşılığı büyük çiftliklerde çalışmak, tarım-dışı iş-güç biçimlerine geçiş, kent merkezlerindeki işgücü pazarlarında vasıfsız işgücü haline gelmek ve fabrika işçisi olmak işgücü birikim sürecini olgunlaştıran aşamalardır.

Anahtar Kelimeler: çiftçi, sanayi devrimi, işgücü, işgücü pazarı, fabrika işçisi,

ABSTRACT

Industrial revolution the main interest of social scientists in general has focused on factory. For peasantry was one of the occupational community which fairly effected from industrial revolution, social scientists began to create more value on peasants and factory workers in the sociological researches. According as industrial revolution effected agricultural life finding job became important problem in peasants life in modern world. With industiralization for peasants move into the factory was unique case which emerged in the south-west Europe. Technical development not only require using machine in agricultural unit but also almost all of the peasant lost his job. Working in a large agricultural plants for wage and moving into the out-agricultural work life and becoming an unskilled work force in work market in city centers and being a factory worker is a stage which improve work force process.

Key Words: peasant, industrial revolution, work force, work force

---

* Arş. Grv. Dr., Selçuk Üniv., Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, KONYA.

market, factory worker

***

GİRİŞ

Modernleşme eğilimleri ile birlikte iş yaşamı sosyal yaşamın büyük bir bölümünü belirleyebilecek konuma geldiği için sanayi sosyolojisi, iş sosyolojisi ve meslekler sosyolojisine verilen önem daha artmıştır (Grinth 1998:10). Modern öncesi toplumlara göre modern toplumlarda iş-güç biçimi değişimi olasılığının daha fazla olmasının en önemli nedenlerinden birinin sanayi devriminin, sosyal hareketlilik düzeyini arttırması olduğunu düşünmek mümkündür. Modern öncesi dönemlerde baba otoritesi (patriarchi yaşam tarzı) egemen olduğu için iş-güç biçimi değişimi için ancak kuşaklar arası bir değişim gerçekleşmesi gerekirken; modern dönemlerde iş-güç biçimi değişiminin gerçekleşmesi için kuşak içi değişim yeterli olmaktadır. Oğlunun, babasının mesleğini devam ettirmesindeki zorunluluğun diğer iş-güç biçimlerine göre çiftçilikte daha fazla olmasının nedenlerinden birisi de çiftçiliğin gündelik ihtiyaçları karşılayan tek kaynağın topraktan elde edilen ürünlere yönelik bir yaşam biçimi olmasıdır. Bu bağlamda çiftçilikte toprak mülkiyeti oldukça önemlidir.

Toprağa bağlılığa dayalı olan çiftçilik yavaş yavaş tasfiye edilmeye başlanınca çiftçilikten, çiftçilik dışı iş-güç biçimlerine geçiş için kuşaklar arası değişime gerek kalmadan kuşak içi değişim yeterli olmaya başlamıştır. Çiftçiliğin tasfiye edilmeye başlamasındaki önemli nedenlerden biri de tarımın makineleşmeye başlamasıdır. Büyük çiftliklerin oluşumu tarımın makineleşmesini zorunlu hale getirdiğinden dolayı açığa çıkan fazla işgücü, gündelik ihtiyaçlarını karşılayacak kadar gelir elde etmek üzere tarım dışı iş-güç biçimlerine geçiş yapmaya başlamışlardır. Tarım dışı iş-güç biçimlerinin kırsal alanlardaki inşaatçılık, madencilik, marangozluk ve zanaatkârlık gibi meslekler olduğu göz önünde bulundurulduğunda; ücret karşılığı büyük çiftliklerde çalışmak; tarım dışı iş-güç biçimlerine geçiş, kent merkezlerindeki işgücü pazarlarında geçici işgücü haline gelmek ve fabrika işçisi olmak gibi çiftçilikten fabrika işçiliğine geçiş sürecinin göz ardı edilmesi oldukça zor temel aşamaları olduğunu görmek mümkündür. Çiftçilikten fabrika işçiliğine kadar olan ara aşamaları geçiş süreci olarak değerlendirmek, fabrika işçiliğinin oluşum sürecinin oldukça zor aşamalardan geçtiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sanayi devriminin olgunlaşmasıyla ortaya çıkan fabrika işçiliğinin gelişimini ayrıntılı olarak inceleyebilmek için çiftçilikten fabrika işçiliğine geçiş olarak nitelendirilen ara aşamalara odaklanmanın gerekliliği oldukça açıktır. Yeni oluşan fabrika işçisinin önemli iki özelliğinden biri, modern öncesi işgücünden farklı olarak işgücünün tek bir çatı altında toplanması; ikincisi

ise, işgücünün ürettiği oranda kazanması ve kazandığı oranda işverene bağlılığının artmasıdır. Bu iki özellik ise sanayi devriminin ortaya çıkardığı yeni işçinin başka iş-güç biçimleriyle uğraşma olanaklarının olmaması anlamına gelmektedir. Yeni işçileri, ürettiklerini, elde ettikleri kazançlarla tekrar piyasadan satın alan bir işgücü olarak değerlendirmek sosyolojik anlamda dikkati çekilmesi gereken önemli kırılma noktalarından biridir.

Sanayi Öncesi Topluluklarda İş-Güç Biçimi: Çiftçilik

Diğer iş-güç biçimlerinden farklı olarak çiftçiliğin sınırlılıklarını belirlemek oldukça zordur. Bunun için çiftçilerin, üzerinde üretim yaptıkları çiftlikler üzerinde yoğunlaşmak oldukça önemlidir. Çiftçiliğin gelişim seyrine göre su kaynaklarının yakınlarında yerleşim yerleri kurulmasıyla insanlar elde ettikleri ürün fazlasını, ellerinde olmayan ürünlerle değiştirmeye başlayınca kendi emeğinin değerini anlamaya başladıktan sonra çiftçilik gelişmeye başlamıştır (Hall 1994:178). Yerleşik bir yaşam biçiminin oluşması, çiftçiliğin en temel koşullarından biridir. Çiftçiliğin ilk yıllarında her bir çiftlik, kendine yetecek kadar ürün sağlamakta ve üretim fazlası olan çok az bir miktarı ticarete kazandırmaktaydı (Kahl 1967:31). Çiftçiliğe geçildiği halde hayvancılığın tamamen tasfiye edilmemesinin altında yatan en önemli nedenlerden birisi de, üretim gruplarının uzun yıllar boyunca hayvancılıkla uğraşmasıdır. Her geçen gün daha fazla ürün elde edilmesi, çiftçilerin zamanla geçimlik üretimden kar amaçlı üretime yönelmesine neden olmuştur.

Modern-sanayi toplumunun oluşumuna kadar kırsal nüfusun büyük bir çoğunluğunun çiftçi olduğu düşünülebilir. Geleneksel dünya (yaşam) birkaç kentli dışında nüfusun büyük çoğunluğunun çiftliklerde yaşadığı, basit tekniklerle her geçen yıl daha fazla besin maddesi ürettikleri bir yaşamdır (Kahl 1967:31). Genel olarak nüfusun yaklaşık olarak yarısından fazlasının şu veya bu şekilde uğraştığı, daha çok üçüncü dünya ülkelerinin iş-güç biçimi olan çiftçiliğin, toprakla uğraşmayı ve topraktan elde edilen ürünlerin değerlendirilmesini kapsadığı düşünüldüğünde; çiftçiliğin, insan etkinliklerinin en temel iş-güç biçimini teşkil ettiğini görmek mümkündür (Türkdoğan 1977:359; Hall 1994:76).

Toprağa dayalı bir iş-güç biçimi, çiftçiliğin, kendine özgü özelliklerinden başlıcaları doğal koşulların etkisi, ev ve iş yaşamının içiçeliği, üretim süresinin uzunluğu, mekanik üretime dayalılık ve hayvancılıkla yakından ilgili olmasıdır. Sanayi öncesi topluluklarda çiftçiliğin ev yaşamından kopuk olması ve buna karşın kendine özgü katı kuralları olmamasının, iş yaşamında çiftçilere belli bir özgürlük sağladığını düşünmek mümkündür (Applebaum 1984:6). Ev yaşamı ile iş yaşamının içiçeliği çalışma zamanı ve boş zamanların rasyonel bir şekilde

planlanmasını önleyen etkenlerden biridir. İş sahibi aynı zamanda bir işgücü olarak görev yaptığı için patron-işçi farklılaşması henüz oluşmamıştır. İş zamanı ve boş zaman yılın her günü farklı olabildiği gibi; gün içinde de farklı olduğundan dolayı planlı bir üretim sisteminin gerçekleşmesi oldukça zordur.

Bütün bunları göz önünde bulundurarak çiftçiliğin sınırlarını belirlemek gerekirse: çiftçiliğin sadece ekim yapmak ve hasat almaktan ibaret olmadığını görmek mümkündür. Üretim süreci içinde birbirinden farklı pek çok etkinlik gerektirdiği için meslekler etrafında şekillenmekten çok mülkiyet etrafında şekillenen çiftçiliğin, sınırlarını çizmek tahmin edildiği kadar kolay değildir. Toprağı sürmeyi, tohum ekmeyi, bakım yapmayı, gübrelemeyi, hasat etmeyi gerektirdiği için üretim süresi uzundur. Bütün bu gereklilikler ise yüksek düzeyde teknik beceri, sabır ve her şeyden önemlisi çalışan işgücünü iyi organize edebilmeyi gerektirir (Stinchcombe 1966:183; Guha 1996). Çiftçilik genellikle kol emeği gerektirmesine karşın; özel bir eğitim gerektirmediği için çiftçinin kullanması gereken alet-makineler önemli bir sermaye birikimi gerektirmeyen oldukça basit ve mekanik aletlerdir (Şeker 1986:22-23). Çiftçiliği ürün yetiştirmek, hasat kaldırmak için elverişli bir çevre (mekan) bulmak şartıyla en uygun arazi ve iklimin seçilmesi gibi elde edilmesi her zaman mümkün olmayan etkenlerden oluşan bir iş-güç biçimi olarak tasarlamak mümkündür. Her ne kadar dışardan bakıldığında ekim, biçim, yetiştirmek ve toplamak gibi basit etkinliklerden oluşuyor gibi görünse de; çalışmayı mevsimlere göre ayarlayan büyük bir ürün yelpazesini de içeren bir iş-güç biçimidir. Çiftçiliğin, üretim etkinliklerinin işbirliği içinde yapılması ve işlerin yürütülebilmesi için aile içi işgücünün kullanılması mevsimlere göre çalışma gibi temel özellikleri vardır (Bansil 1994:192-193; Singht 1994:211). Sanayi toplumlarındaki diğer iş-güç biçimleri ile karşılaştırıldığında çok daha fazla belirsizlik ve risk içerdiğini görmek mümkündür (Applebaum 1984:147; Klark&Dunlop 1964:22). Çiftçiliğin sabanla toprağı işleme ve büyük baş hayvancılık yapma gibi büyük oranda fiziki güç gerektiren boyutları olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir (Goldschmidt 1995:84-85).

İşgücü birikim sürecini ortaya koyabilmek için çiftçiliğin büyük çiftlik ve küçük arazi olarak genel iki kategoriye ayrılarak incelenmesinin en önemli nedenlerinden birisi ise fabrikaların kurulmasında etkin rol oynayan büyük çiftlik sahiplerinin değil; tam da aksine büyük çiftliklerin kurulmasından oldukça yüksek düzeyde zarar gören küçük mülk sahiplerinin etkin rol oynamasıdır. Çiftçiliği geçimlik üretim yapan küçük işletme sahibi çiftçiler ve pazara yönelik üretim yapan ücret karşılığı işgücü çalıştıran çiftlikler olarak iki temel kategoriye ayırmak mümkündür (Stinchcombe 1966:184). Çiftlik kavramını tanımlarken sadece işlenen toprağın büyüklüğünü değil; toprak verimliliği, kullanılan teknoloji, sulama

kapasitesi, yetiştirilen ürünlerin cinsi, bitkisel ürün-hayvan yetiştirme bileşimi gibi ölçütleri de göz önünde bulundurmak gerekir. Buna göre çiftlik kavramını modern teknoloji kullanma, sürekli veya mevsimlik işçi çalıştırma ve pazar için üretim yapma kapasitesine göre belirlemek mümkündür (Akşit 1985:106). Tarımın makineleşmesi ancak büyük çiftliklerin kurulması ve pazara yönelik üretime geçilmesiyle başlamıştır. Büyük çiftlik kavramının önemi ise küçük mülk sahibi iken topraklarını kaybedip, büyük çiftliklerde ücret karşılığı çalışan işgücünün sınırlıklarının çizilmesinden ileri gelmektedir. Çünkü büyük çiftlikler, küçük topraklara yayılma süreci ile oluşmuştur.

Son zamanlarda en geçerli olan küçük çiftlik sınıflamasına göre tarım arazilerinin pazar için üretim yapan çiftlik ya da küçük işletme kapsamında olması sadece arazi genişliğine bağlı değil; aynı zamanda komşulardan alınan teknik bilgi, pazar mekanizması ile etkileşim, ürün çeşidi, hayvancılık, gübre kullanımı, makineleşme düzeyi, sermaye miktarı, borçlanma düzeyi, ürünlerin satışından elde edilen brüt gelir miktarı vb. gibi faktörlere de bağlıdır (Young 1984:158). Çiftçilerin yaklaşık yarısının toprakları kendi mülkiyetidir, geriye kalanların genellikle herhangi bir toprak mülkiyetleri olmayan mevsimlik olarak büyük çiftliklerde emek karşılığı çalışan ve tarım mevsimi dışında zanaatkarlık ile uğraşan işgücü olduğunu düşünmek mümkündür (Singht 1994:211).

Küçük işletme sahibi çiftçiler, üretim etkinliklerini kendileri kontrol edebilirlerken; tarım işçileri böyle bir inisiyatife sahip değildir. Tarım işçileri aynı fabrika işçileri gibi büyük oranda önceden belirlenmiş zaman ve kurallara göre çalışırlar (Applebaum 1984:8; Price 1983:373). Her ne kadar yerel ticaretin gelişmesi çiftçiliği belli bir düzeye kadar kırtaran önemli etkenlerden biri olarak karşımıza çıksa da; tarımın makineleşmesinden sonra çiftçiliğin tasfiye edilmesinin çok uzun zaman almadığını görmek mümkündür (Price 1983:320). Eskisinden farklı olarak çalışanların üretim sürecinde herhangi bir inisiyatiflerinin kalmaması ve bağımlılık ilişkilerinin oluşması küçük çiftlik sahibi iken topraksız kaldıktan sonra tarım işçisi haline gelenlerin yaşadıkları güçlüklerin başında gelir. Böylesi bir işgücünün bölgeden bölgeye taşınması, yerleştikleri bölgelerdeki büyük çiftliklerde hem çalışmalarını hem de kurdukları çadırlarda geçimlerini sağlamalarını gerekli kılar (Applebaum 1984:149). Fakat elde ettikleri gelir gündelik temel ihtiyaçlarını sağlamaktan çok uzaklaşınca, ücret karşılığı büyük çiftliklerde çalışan işçiler tarım dışı iş-güç biçimlerine yönelmeye başlamışlardır. İnşaatçılık, madencilik, marangozluk ve zanaatkarlık gibi tarım dışı kırsal iş-güç biçimleri, sanayi devriminin gerekli kıldığı makineleşme düzeyine uyum sağlayamayınca tıpkı çiftçiliğin tasfiye edildiği gibi tarım dışı kırsal iş-güç biçimi de tasfiye edilmiştir. Bütün bunların sonucu olarak kendi geçimini

sağlamaya çalışan çiftçiler, çareyi kent merkezlerindeki işgücü pazarlarına yönelmekte bulmuşlardır. Böylesi bir işgücü birikim süreci ise fabrika işçisinin oluşmasında işlevsel bir özellik taşır.

İş-Güç Biçimi Değişimi: Fabrika İşçiliğine Geçiş Süreci

Sanayi devriminin etkilerinin büyük kent merkezlerine göre kırsal alanlarda daha fazla hissedilmesinin nedeni, tarımsal alanlardaki üretim kapasitesinin artmasını sağlamasıdır. Tarıma yönelik topluluk yapısından sanayiye yönelik toplum yapısına geçilmesi, çiftçilikten fabrika işçiliğine geçiş sürecine de ivme kazandırmıştır. Bu bağlamda kurulan işgücü pazarları, kent merkezlerine yönelen eski kırsal işgücünün önemli iş fırsatlarından birisi haline gelmiştir. Her ne kadar işgücü pazarları düzenli bir iş-güç biçimi sağlamasa da; eski kırsal işgücünün mesleki anlamda sosyalleşerek fabrika işçiliğini oluşturmasını sağladığı için modern-sanayi toplumuna geçişte önemli bir süreç olarak değerlendirilir. 19. yılda tarıma dayalı olmaktan çıkarak sanayiye dayalı hale gelen iş olgusunun, bireyin sosyal yaşamında merkezi öneme sahip olmasının nedeni düzenli ücret sağlamasıdır. Sanayi toplumunun kamusal alanlarda çalışmayı gerekli kılması, işçilerin kendilerini diğerleriyle karşılaştırmalarını sağlayan en önemli ölçütlerden biridir (Applebaum 1995:59). 19.yıllın başlarında nüfusun üçte birinden daha fazlası çiftçilikle uğraşırken; inşaatçılık, madencilik gibi tarım dışı iş-güç biçimlerinde ani bir artış meydana geldiği için sanayi devriminin ilk aşamalarında mesleki yapı belirgin bir değişim sürecine girdi (Stearn 1998:57). Sanayi devriminin başlangıç aşamalarında, kırsal iş-güç biçiminin beşte birinden fazlasının tarım-dışı iş-güç biçimlerine geçiş yaptıklarını söylemek mümkündür (Bansil 1994:203). Çiftçilerin kapitalist sosyal organizasyonlardan biri olan fabrikalarda işçi olmalarını betimleyen çalışmalar (Laite 1978:86), bir zamanlar tarım ile sınırlı olan pek çok kasabanın sanayi devrimi ile birlikte inşaat işçiliği, halıcılık, teneke imalatı ve zanaatkarlık gibi tarım dışı iş-güç biçimlerine daha fazla eğilim gösterdiğinin altını çizdiği halde (Bansil 1994:192); çiftçilikten kopma yönünde oluşan bu iş-güç biçimi değişiminin, sanayileşmenin ortaya çıkardığı, teknolojik, ekonomik ve organizasyonel değişikliklerden de kaynaklandığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sürecin topyekün sonuçları iş-bölümü, uzmanlaşma, sosyal tabaklaşma ve sosyal uyum süreçlerinin değişimi açısından oldukça önemlidir (Faunce&Form 1969:3). Küçük toprak sahibi iken topraklarını kaybederek büyük çiftliklerde çalışmaya başlayan çiftçilerin neredeyse tamamına yakınının düzenli ücret elde etmek için çalıştıkları çiftlikleri terk etmeleri, kırsal yaşamdaki dikkate değer değişim süreçlerinden biridir (Rothman 1987:8). Çünkü bu geçiş sürecinde çiftçiler bir çeşit iş rolü değişimi yaşamaktadır (Moore 1969:107). İş-güç biçimlerindeki değişim, çiftçilik-dışı iş-güç biçimlerini de içine alan kapalı sınıfların kapsamını oldukça değiştirmiştir (Srivastava 1996:248).

Sanayi devrimi nüfus artışının toprak üzerinde baskı yaratmasına bağlı olarak topraksız kalan nüfusun sayısını dikkate değer oranda arttırdığı için bir yandan toprak sahibi çiftçilere işgücü sağlayan, diğer yandan topraksız kalan çiftçilere kırsal alanlardan göç yoluyla fabrika işçisi olma imkanı sağlayan iç içe geçmiş iki sürecin gelişimini de beraberinde getirmiştir (Kemp 1969:46). Çiftçilikle uğraşan fazla işgücü insan kaynağının boşa sarf edilmesi anlamına geldiğinden dolayı buna acil olarak yazılacak olan bir reçete ise, çiftçiliğe dayalı iş-güç biçimine sahip olan fazla işgücünün sanayi üretimine yönlendirilmesidir. Aksi halde topraktan kopma süreci köyden çıkarak sadece kentte yaşama halini alır (Hoselitz 1969:72).

Çiftçilerin toprakları ile bağlarını koparması sonucu, sanayileşme ivme kazandığı için 19. yılın ortalarında proleterleşen işçi kitlesi gitgide artmıştır (Edwards 1993:81). Sanayi devrimine kadar bütün orta çağlar sürüp giden zanaat hayatı ve lonca düzeni, fabrikalaşma sürecinden büyük ölçüde etkilendiğinden dolayı kitle üretiminin başlamasıyla üretim güçlerini kaybeden küçük zanaatçıların yeni oluşan fabrikaların vasıflı ve yarı vasıflı işçileri haline dönüştüğü düşünülürken; fabrikaların ihtiyaç duydukları vasıfsız işçileri tarımdan kopup gelen geniş kitlelerden sağladığını da düşünmek mümkündür (Ekin 1979:39; Thompson 1963:405). 17.yılıda Britanya nüfus artışının olağanüstü bir seviyeye çıkması, mevcut işgücünün sayısını arttırmış, kasabalardaki çiftçilerin büyük bir kısmı yeni kurulan fabrikalarda işçi olmak üzere kasabalarını terk etme eğilimine girmişlerdir (Stearn 1993:37).

Tarımin makineleşmesine bağlı olarak kırsal işgücüne gereksinimin azaldığı sanayi toplumları, işçilere olan talepteki artıştan dolayı çoğunluğunun fabrikalarda işçi olmaya çalıştıkları toplumdur (Applebaum 1984:2). Sanayileşmenin ilk oluşumu gibi gelişimi de büyük oranda kaba ve ucuz işgücüne bağlıydı (Cobb 1984:68). Farklı sektörlerdeki işçiler kısa süre içerisinde, teknik beceri kazanmaya başladığı için daha yüksek ücret alabilecekleri fabrikalara akın etmişlerdir. Çiftçilikten farklı olarak fabrika işçiliğinin; aile ilişkilerinden bağımsız olmayı, teknolojiyi kullanmayı, ailedeki sosyal kontrolün kırılmasını zorunlu hale getirdiği düşünülebilir (Stearn 1993:34). Fabrika işçiliğine geçiş sürecinin, birincisi çiftliklere makinelerin girmesiyle topraklarını kaybettikten sonra büyük çiftliklerde çalışmaya başlayan çiftçilerin kent merkezlerindeki işgücü pazarlarına akın etmeleri; ikincisi ise sanayi devriminin getirdiği makineli seri üretimin zanaat hayatını tasfiye etmesi sonucu zanaatkarların kent merkezlerindeki işgücü pazarlarına akın etmeleri gibi birbiri ile çok yakından ilişkili iki boyutun varlığını göz ardı etmemek gerekir.

Sanayi Dönemi İş-Güç Biçimi: Fabrika İşçiliği

İşgücü pazarına gelen çiftçilerin fabrikaların vasıfsız işgücünü, sanayi devriminin tasfiye ettiği zanaatkarların ise vasıflı işgücünü oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda; fabrikaların modern öncesi dönemde dağınık olan işgücünü tek çatı altında topladığını söylemek olanaklıdır. Fabrika işçilerini diğer işgücünden ayıran önemli özelliklerden birisi de, fiziki malları üretmeleridir. Mavi yakalı işçiler, sanayi toplumunun temel üretim birimleri olarak değerlendirildiği için sosyolojik bakış açısında fabrika işçilerine oldukça fazla ağırlık verildiğini görmek mümkündür (Hall 1994:59). Sosyal hareketlilik mekanizması yüzünden çiftçiliği terk ederek fabrika işçisi haline gelenler, zamanla teknik becerilerini artırarak makine kullanımını zorunlu kılan vasıflı işgücü, zanaatkarlara dönüşmüştür. 20. yılın ilk yıllarında girişimciler fabrikalarını kırsal işgücünün bulunduğu bölgelerde kurma eğilimine gittikleri için işçiler, kırsal bölgelerden ayrılmak zorunda kalmadılar. Buna karşın kentsel bölgelerdeki fabrikalar, kırsal bölgelerden gelen işgücünün kente taşınarak kırsal bağlantılarını koparmalarını ve kendilerini tamamen işlerine vermelerini gerekli kılıyordu (Cobb 1984:77). Her ne kadar başlangıç noktası eskilere götürülse de; sanayi devriminin toplumsal sonuçlarının hissedilmesi fabrikaların kurulması ve işçilerin oluşumu, geniş nüfus hareketlerinin oluşmasıyla gerçekleşmiştir (Atalay 1983:22). Sanayi toplumlarının en önemli özelliklerinden birisi işin, ancak örgütlerde (organizasyon) yürütülmesi (Rothman 1987:3); diğeri ise zamanın kullanımıdır (Applebaum 1984:8). Toprağa bağlı bir iş-güç biçimi olan çiftçilikten farklı olan fabrika işçiliği, pazara bağlı bir iş-güç biçimidir (Kemp 1978:9). Sanayi toplumlarında fabrika işçilerinin belli ortamlarda toplanması, iş kavramını bireysel boyuttan çıkarıp sosyal boyuta taşır. Bu anlamda fabrika işçileri tanımadığı pek çok işçi ile aynı ortamda (mekanda) çalışmak zorunda kalır (Applebaum 1984:4). Fabrika işçiliği belli bir zaman ve mekanla sınırlı kalmayı gerekli kıldığı için işin niteliği diğer işlere göre oldukça farklıdır (Grinth 1998:10). Sanayi devrimi, vasıflı işgücünü küçük zanaat hayatından; vasıfsız işgücünü de kırsal bölgelerden kentlere akın edenlerden devşirerek, yepyeni bir işçi sınıfı ortaya çıkartmıştır (Ekin 1979:10). Fabrikalaşma süreci sanayi devrimi öncesindeki işgücünü kitle üretim sisteminde biçimlendirerek yeni işçiyi ortaya çıkarmıştır. Modern öncesi dönemlerden farklı olarak yeni ortaya çıkan fabrika işçisi herhangi bir lorda bağlı olmamasına karşın; söz konusu işçilerin özgürlüklerinin de bir sınırı olduğu açıktır. Bu özgürlüğün kapsamı belirli zamanda diğer işçilerle işbirliği içinde çalışmakla çok yakından ilgilidir. Böylesi bir sınırlılık ise işçinin, kullandığı aletlerin sahibi olan girişimciye (işveren) daha da bağımlı hale gelmesini sağlayan etkin mekanizmalardan biridir. Patron, üretim artışını sağlayabildiği ölçüde alet ve makine kullanımı artar ve buna bağlı olarak fabrika işçisi, ürettiği oranda üretim sürecine bağımlı hale gelir (Schneider 1969:48).

Çiftçilikteki gibi mevsimsel geçişler, süreler ve hava koşulları o kadar önemli olmadığı için fabrika işçisinin doğal koşulların etkisini hemen hemen hiç hissetmediğini ve yılın her mevsimi çalıştığını düşünmek mümkündür (Rudolf 1990:81). Bu bağlamda sanayileşmenin çok başlarında işgücünün büyük bir kısmı ya geçici işçi ya da kırsal bölgelerdeki çiftlikleri ile ilgileri devam eden işçilerdir. Geleneksel toplumun yaşam biçiminden sanayi toplumunun yaşam biçimine geçişi vurgulayan değişim sürecini beş ana noktada toplamak mümkündür: Geçici yarı vasıflı işçiler, çiftlikleri ile ilgileri devam eden vasıfsız işçiler, çiftliği ile ilişkisini kesen işçiler, vasıflı işçiler, teknik beceriye sahip olan uzman işçiler (Klark&Dunlop 1964:146). Fabrika işçilerinin daha çok kazanabilecekleri bir fabrikada çalışmayı tercih etmeleri, yaşam standardını yükselten en temel yöntemlerden birisidir. (Popitz vd 1976:303).

Mavi yakalı iş gibi alet kullanmak ya da makineleri onarmak, iş makinelerini sürmek ve işlemek mekanik üretimi gerekli kılıyordu. İşçiler laboratuvar ya da sınıflarda değil; tam aksine fabrika, tarla, garaj, tamirhane, değirmen, malikane ve maden gibi ağır fiziki koşullara sahip olan ortamlarda çalışırlar (Rothman 1987:134). Hendek ya da çukur kazma, kamyonların yüklerini boşaltma, odun kesme gibi fiziki güç gerektiren işler, vasıfsız işgücünü gerekli kılıyordu. Günümüz teknolojisindeki gelişmeler, vasıfsız işçilere olan talebin azalmasına sebep olmuştur. Teknolojik değişimin belli formları vasıfsız işçiliği de etkilemiştir (Hall 1994:72).

Sanayi devriminin ilk yıllarında kanal açma, demir bükme ve maden çıkarma gibi fiziki güç gerektiren işleri yapmak için çok sayıda vasıfsız işçiye ihtiyaç vardı. Bu işçilerin sanayi devriminin oluşum aşamasında havasız, karanlık, izbe çok ağır koşullarda çalıştıkları söylenebilir (Rothman 1987:156).

Makinelerin gelişmesiyle birlikte fabrika işçiliği farklılaşmıştır. Fabrikalar kamusal alanlar olduğundan dolayı işçiler kendilerini diğer işçi arkadaşlarıyla karşılaştırırken bu farklılaşmalar önemli ölçütler haline gelirler. Makine ile etkileşim düzeyi arttıkça fabrikada çalışan işçilerin daha fazla modernleştiğini düşünmek mümkündür.

SONUÇ

Ev yaşamı ile iş yaşamı iç içe olan iş-güç biçimlerinden bir tanesi ve önemlisi çiftçiliktir. Doğal koşulların etkisi tarımda makineleşme düzeyinin artmasıyla en az seviyeye indirilebildiği halde; ev yaşamı ile iş yaşamını birbirinden ayırmak oldukça zordur. Tarımda makineleşme düzeyinin artması, doğal koşulların çiftçilik üzerindeki etkisini azaltmıştır. Tarımda makineleşmeyle birlikte kendine yeter üretimden kar amaçlı tarımsal üretime geçilmesi, büyük çiftliklerin sayısında bir artışa yol açtığından dolayı küçük

mülk sahibi çiftçiler mülklerini kaybetmeye başlamışlardır. Bu anlamda küçük mülklerini kaybeden çiftçiler kurulan büyük çiftliklerde ilk kez ücret karşılığı çalışmaya başlamışlardır. Zamanla elde ettikleri ücret, gündelik ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaklaşınca ücret karşılığı çalıştıkları çiftlikleri terk ederek inşaatçılık, madencilik, marangozluk vb gibi tarım dışı ama kırsal iş-güç biçimlerine geçiş süreci hızlanmıştır. Sanayi devriminin makineleri zanaatçılık hayatını da tasfiye etme gücüne eriştiğinde, kazançlarını daha da artırmaya çalışan çiftçiler, kent merkezlerindeki işgücü pazarlarının oluşumuna neden olmuştur. Belli bir süre işgücü pazarlarında çeşitli iş-güç biçimleri ile uğraşarak ortalama düzeyde bir yetenek kazandıktan sonra sanayi devriminin ortaya çıkardığı yeni üretim tarzı olan fabrikalarda işgücü olarak çalışmaya başlamışlardır.

Makineli üretimi içeren ve toplumsal talepleri karşılamak için kitleye yönelik ortalama seri üretim yapan fabrikalar bir yandan tarımdan tasfiye olmuş büyük çiftlik kurma mekanizmasına maruz kaldıktan sonra küçük mülklerini kaybeden çiftçilerden vasıfsız işgücünü; diğer yandan sanayi devriminin gerekli kıldığı makineleşme düzeyine uyum sağlayamadığı için varlıklarını kaybetme noktasına gelen zanaat ustalarından da vasıflı işgücünü kendi için sentezleyerek modern öncesi işgücünden kökten farklı olan modern işçiyi, fabrika işçisini, ortaya çıkarmıştır. Sanayi devriminin ilk yıllarında vasıflı işgücüne olan talebin oldukça az, vasıfsız işgücüne olan talebin daha fazla olmasının nedeni ise maddi üretimin büyük bir çoğunluğunun emek-yoğun olmasıdır.

Fabrika işçilerinin çiftçilerden en önemli farklılığının işin sosyal/kamusal bir boyutta olmasından dolayı kendini diğer iş arkadaşlarıyla karşılaştırma olanağına sahip olması, ev yaşamı ile iş yaşamının kesin çizgilerle birbirinden ayrılması, makine ile sürekli etkileşim halinde olma, yılın her mevsimi çalışma olanağı olarak belirlenmesi mümkündür.

KAYNAKÇA

AKŞİT Bahattin. *Köy, Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1985

APPLEBAUM, Herbert. "Agricultural Work", HERBERT APPLEBAUM (Ed), *Work in Market&Industrial Societies*, New York: Published By State University Of New York Press, 1984:147-150.

APPLEBAUM, Herbert. "The Concept Of Work in Western Thought", FREDERICK C. GAMST (Ed), *Meanings Of Work*, New York: State University Of New York Press, 1995:46-78.

APPLEBAUM, Herbert. "Work in Market And Industrial Society", HERBERT APPLEBAUM (Ed), *Work in Market& Industrial Societies*, New York: Published By State University Of New York Press, 1984:1-32.

ATALAY, Beşir. *Sanayileşme ve Sosyal Değişme (Kırıkkale Araştırması)*, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları Yayın No: DPT: 1917; SPB: 377, 1983

BANSIL, P. C. "Rural Labour And Provision Of Employment Opportunities", *Challenger Facing Agriculture And Rural Development*, T. K. VELAYUDHAM (Ed), New Delhi: Oxford&IBH Publishing Co. Put. Ltd, 1991:191-210.

COBB, James C. *Industrialization And Southern Society*, Lexington, By University Press Of Kentucky, 1984

EDWARDS, Peter. *Rural Life*, London, Great Britain Tupeset By&L. Composition Ltd, 1993

EKİN, Nusret. *Endüstrileşme İlişkileri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları No: 434,1979

FAUNCE, WILLIAM A., WILLIAM H. FORM. "The Nature Of Industrial Society", W. FAUNCE, W. FORM (Ed), *Comparative Perspectives On Industrial Society*, Boston: Little Brown And Company, 1969: 1-18

GOLDSCHMIDT, Walter. "Task Performance And Fulfillment: Work And Career İn Traditional And Peasant Societies", F. GAMST (Ed), *Meanings Of Work*, New York: State University Of New York Press, 1995:79-89

GRINTH, Keith. *The Sociology Of Work*, Cambridge, Blackwell Publishers, 1998

GUHA, Sumit. *Time And Money: The Meaning And Measurement Of Labour İn Indian Agriculture*, P. ROBB (Ed), Delhi: Oxford University Press, 1996:251-261.

HALL, Richard H. *Sociology Of Work*, California, A Sage Publications Company, 1994

HOSELITZ, Bert F. "The City, The Factory And Economic Growth", W. FAUNCE, W. FORM (Ed), *Comparatives On Industrial Society*, Boston: Little Brown And Company, 1969:72-90.

KAHL, Joseph A. "Some Social Concomitants Of Industrialization And Urbanization", W. FAUNCE (Ed), *Readings İn Industrial Sociology*, New Jersey: Printice-Hall, 1967:28-67.

KEMP, Tom. *Historical Patterns Of Industrialization*, London, Longman, 1978

KEMP, Tom. *Industrialization İn Nineteenth Century Europe*, London, Longman Press, 1969

KERR, Clark., J. DUNLOP. *Industrialism And Industrial Man*, New York, Oxford University Press, 1964

LAITE, A.J. "Industrialization, Migration And Social Stratification Of The Periphery: A Case Study Of Mining In The Peruvian Andes", *Sociological Review*, Cilt 26, 1978:859-888.

MILLER, Delbert C. J., William H. FORM. *Industrial Sociology*, New York, Harper&Row Publishers, 1964

MOORE, Wilbert E. "Division Of Labour, Changes In Occupational Structures", W. FAUNCE, W. FORM (Ed), *Comparative Perspectives On Industrial Society*, Boston: Little Brown And Company, 1969:107-125.

POPITZ, H., H. P. BADHRDT, E.A. JUERES, A. KESTING. "The Worker's Image Of Society", T. BURNS (Ed), *Industrial Man*, England: Penguin Books Harmondsworth Middlese, 1976:281-324.

PRICE, Roger. *The Modernization Of Rural France: Communications, Networks And Agricultural Market Structure In Nineteenth Century France*, London, The Anchor Press Ltd, 1983

ROTHMAN, Robert A. *Working Social Class Perspectives*, New Jersey, Printice-Hall Inc, 1987

RUDOLF, Brawn. *Industrialization And Everyday Life*, New York, Cambridge University Press, 1990

SCHNEIDER, Eugene V. *Industrial Sociology*, London, Mcgraw Hill Company, 1969

SİNGHT, Tarlok. "Landless Labour: A Challenge Still To Be Met", T. VELAYUDHAM (Ed), *Challenges Facing Agriculture And Rural Development*, New Delhi: Oxford&IBH Publishing G. PVT Ltd, 1994:211-214.

SRIVASTAVA, Ravi S. "Agrarian Change And The Labour Process", P. ROBB (Ed), *Meanings Of Agriculture*, Delhi: Oxford University Press, 1996:228-250.

STEARNS, Peter N. *The Industrial Revolution In World History*, United Kingdom, West View Press, 1993

STINCHCOMBE, Arthur L. "Agricultural Enterprise And Rural Class Relations", R. BENDIX, S. LİPSET (Ed), *Class, Status and Power*, New York: The Free Press, 1966:182-189.

ŞEKER, Murat. *Türkiye'de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi*, Ankara, Değişim Yayınları, 1986

THOMPSON, E.P. *The Making Of The English Working Class*, New York, Vintage Books, 1963

TÜRKDOĞAN, Orhan. *Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*,

İstanbul, Dede Korkut Yayınları, 1977

YOUNG, John A. "Small Scale Farmers", H. APPLEBAUM (Ed),
Work In Market&Industrial Societies, New York: Published By State
University Of New York Press, 1984:150-163.